

MAIN CHANGES IN AGRICULTURAL LAND USE IN BULGARIA

Daniel Kolev Dimanov

Department of Economic Theory and International Economic Relations, Faculty of Economics,
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo, Bulgaria, danieldimanov@abv.bg

Abstract: The present study examines the changes in the use of different types of agricultural land in Bulgaria during the period from 2007 to 2021. The analysis of their dynamics makes it possible to reveal some factors that influence the course of development of Bulgarian agriculture. From the beginning of the considered period until 2014, there is a clear tendency to decrease the area with agricultural purpose in the country. This reduction is mainly due to a reduction in uncultivated land. These lands represent abandoned perennials and unused arable land for more than five years. The decline of these lands is usually related to factors such as urbanization and non-agricultural land use. Unlike uncultivated land, the size of the country's utilized agricultural area hardly changed over the period.

The agricultural area in use covers arable land, perennial crops, nurseries, permanent grass areas and family gardens. There is a significant dynamic in the occupation of the listed types of land during the period, which is more pronounced until 2014. The greatest decrease as an absolute value within the framework of the used agricultural land is in permanently grassed areas. They decreased by almost 480,000 ha from 2007 to 2014. As a relative value, the largest decrease was for vineyards. They are halved over the covered period. Weaker downward changes are reported for family gardens and mixed permanent crops (mainly berry crops). There is an increase in the areas with orchards - by about 20% for the period. The largest increase is recorded for arable land - 430 thousand ha. This increase is mainly due to the reduction of permanently grassed areas and vine plantations. The main part of the arable land is occupied by cereals and technical crops, and the share of these plantations increases during the period. Among cereals, wheat has the largest share, while among technical crops - sunflower. Vegetables have an insignificant share in cultivated land.

It can be summarized that changes in agricultural land use in Bulgaria from 2007 to 2021 show a complex interplay of factors, including urbanization, land use changes and changes in crop preferences. These trends imply the need to continue the analysis and adaptation of Bulgarian agriculture to ensure sustainable development and economic viability.

Keywords: foreign trade, export, import.

ОСНОВНИ ПРОМЕНИ В ИЗПОЛЗВАНЕТО НА ЗЕМИТЕ СЪС СЕЛСКОСТОПАНСКО ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ

Даниел Колев Диманов

Катедра „Икономическа теория и международни икономически отношения“,
Стопански факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, danieldimanov@abv.bg

Резюме: Настоящото изследване разглежда промените в използването на различните видове селскостопански земи в България през периода от 2007 г. до 2021 г. Анализът на тяхната динамика дава възможност за разкриване на някои фактори, които влияят върху курса на развитие на българското земеделие. От началото на разглеждания период до 2014 година има ясно изразена тенденция към намаляване на площта със селскостопанско предназначение в страната. Това намаление се дължи главно на съкращаване на необработваните земи. Тези земи представляват изоставени трайни насаждения и неизползвана обработваема земя повече от пет години. Намалението на тези земи обикновено е свързано с фактори като урбанизация и използване на земята за неземеделски цели. За разлика от необработваните земи, размерът на използваната земеделска площ в страната почти не се променя през периода.

Използваната земеделска площ обхваща обработваема земя, трайни насаждения, разсадници, постоянно затревени площи и семейни градини. Налице е значителна динамика в заестостта на изброените видове земи през периода, която е по-силно изразена до 2014 г. Най-голямо намаление като абсолютна величина в рамките на използваните земеделски земи има при постоянно затревените площи. Те намаляват с почти 480 хил. ха от 2007 г. до 2014 г. Като относителна величина най-голямо е намалението при лозята. Те намаляват наполовина през обхванатия период. По-слаби низходящи промени се отчитат при семейните градини и смесените трайни насаждения (основно ягодоплодни насаждения). Увеличение има при площите с овощни насаждения – с около 20% за периода. Най-голямо увеличение се отчита при обработваемите земи – 430 хил.

ха. Това увеличение е основно за сметка на намалението на постоянно затревените площи и на лозовите насаждения. Основната част от обработваемите земи са заети със зърнени и технически култури, като дялът на тези насаждения се увеличава през периода. При зърнените култури най-голям дял има пшеницата, докато при техническите – слънчогледът. Зеленчуците имат незначителен дял в обработваемите земи.

Може да се обобщи, че промените в използването на земеделската земя в България от 2007 г. до 2021 г. показват сложно взаимодействие на фактори, включително урбанизация, промени в използването на земята и промени в предпочитанията за култури. Тези тенденции предполагат необходимостта от продължаване на анализа и адаптирането на българското земеделие за осигуряване на устойчиво развитие и икономическа жизнеспособност.

Ключови думи: външна търговия, износ, внос.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

От край време селското стопанство е важен сектор в икономиката на България, който допринася за продоволствената сигурност на страната, заетостта и развитието на селските райони. Това се потвърждава от размерът на площите със селскостопанско предназначение, които представляват около половината от територията на България. През последните десетилетия се оказва, че българското земеделие е изправено пред множество предизвикателства, водещи до спад в неговата производителност и конкурентоспособност. Това е съпроводено с постоянен спад в площите със селскостопанско предназначение, което е притеснително с оглед важността на сектора. През 1998 г. тези площи представляват около 6200 хил. ха или 56% от територията на страната, през 2008 г. – 5648 хил. ха или 51% от територията, докато към 2021 г. са едва 5227 хил. ха или 47% от територията. Данните са притеснителни, не само поради нарастващите нужди от храни в световен план, но и с оглед на голямото потребление на вносни храни с растителен произход вътре в страната.

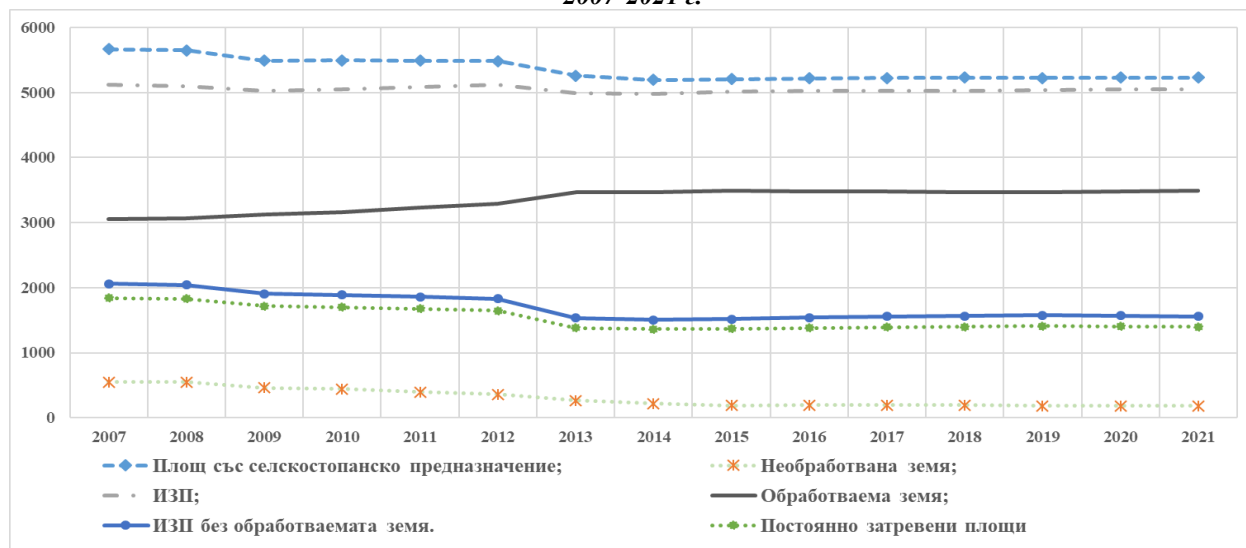
Селскостопанската земя е изключително важен ресурс за българската икономика, чието опазване е предпоставка за смекчаване на бъдещи негативни икономически ефекти. Площите със селскостопанско предназначение обхващат различни видове земи, в зависимост от тяхното предназначение. Съотношенията между тях варират по години. Във връзка с това доклада има за цел да проучи основните промени при използването на различните видове земеделските земи в страната. Това ще даде възможност да се набележат някои фактори, които допринасят за упадък или напредък на българското земеделие и да се предложат потенциални решения по отношение на сектора.

Обхванатият период е от 2007 г. до 2021 г. Данните за изследването са на Министерството на земеделието и храните (МЗХ), което ежегодно публикува Аграрен доклад за състоянието и развитието на сектора. Предвид спецификата на разработката използваните методи могат да се обобщят, както следва: исторически и логически, анализ и синтез, дедукция и описателен метод.

2. РЕЗУЛТАТИ И ИЗВОДИ

Площта със селскостопанско предназначение като понятие означава цялата територия на страната, която може да се използва за каквито и да е земеделски дейности. Това е общият земеделски поземлен фонд на страната. Той съставен от две основни категории „използвана земеделска площ“ (ИЗП) и „необработвана земя“. Необработваните земи представляват изоставени трайни насаждения и неизползвана обработваема земя повече от пет години, чието експлоатационно възстановяване е възможно с минимални средства. ИЗП включва обработваема земя, трайни насаждения, разсадници, постоянно затревени площи и семейни градини (Аграрен доклад, 2021). В обработваемата земя се включват площите, използвани за сеитбооборот, временни ливади с житни и бобови треви, угари, оранжерии и разсадници (Аграрен доклад, 2022). На Фигура 1 е представена динамиката на заетостта на видовете селскостопански земи в хил. хектари за периода 2007-2021 г.

Фигура 1. Заетост на площта със селскостопанско предназначение (в хил. ха) в България за периода 2007-2021 г.

Източник: Министерство на земеделието и храните.

Има ясно изразена тенденция към намаление на площта със селскостопанско предназначение от началото на периода до 2014 г. Намалението е с общо 473 хил. ха, което представлява 4.3 % от територията на страната. След 2014 г. размерът на тези площи почти не се променя, като към момента няма тенденция към тяхното намаляване.

Намаляването на площта със селскостопанско предназначение се дължи в по-голяма степен на съкращаване площите с необработваните земи и в по-малка – на ИЗП. При необработваните земи е налице намаление през всичките 15 години – по-силно изразено до 2014 г. През 15-те обхванати години те са намалели с 370 хил. ха или с 67%. ИЗП намалява едва с около 1%.

Съкращаването на необработваните земи обикновено е свързано с фактори, като урбанизация, превръщане на земята за неземеделски цели и изоставянето на земи, пределният приход от които не покрива или едва покрива пределните разходи. Разпокъсаността на собствеността върху земята и предизвикателствата, свързани с дребното земеделие, също могат да окажат влияние върху низходящите промени в площта на необработваните земи.

Така или иначе намаляването на необработваните земи и смяната на тяхното предназначение с неселскостопанско означава намаляване на общия земеделски поземлен фонд, т. е. спад на потенциала за разширяване и развитие на селското стопанство в България. Намаленото селскостопанско предлагане на земя може да доведе до поредица негативни ефекти в дългосрочен план както в рамките на селскостопанския сектор, така и извън него. Проявата на тези ефекти може да се обобщи в следните направления: покачване на цената на земята и рентите, а оттам и на пределните разходи; повишаване цените на храните и на зависимостта от внос; промени в селскостопанските практики и използване на по-интензивни земеделски техники, които може да са екологично неустойчиви; различни последици за околната среда; намаляване на заетостта и поминъка в селските райони. Степента с която тези ефекти могат да се проявят зависи от много други икономически, политически и природни фактори, но намаленото предлагане на земя определено е сред влияещите фактори върху гореспоменатите ефекти.

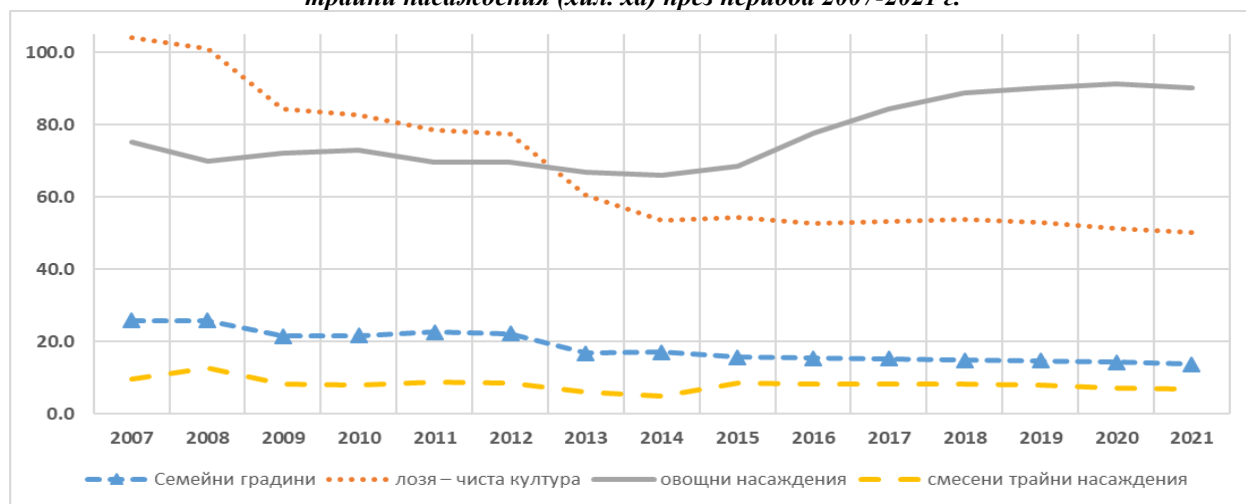
Въпреки намалението на необработваните земеделски земи, ИЗП остава на относително постоянно равнище през периода, което означава, че състоянието на българското земеделие е стабилно, поне в краткосрочен план. Въпреки това в рамките на ИЗП има някои значителни промени (Фиг. 1), които заслужават по-задълбочено внимание. Има тенденция към увеличение на обработваемата земя, която е по-силно изразена от началото на периода до 2013 г. Нарастването на обработваемите земи през целия период е с 430 хил. ха. То е за сметка на намаляване на други видове ИЗП.

Най-голямо намаление в рамките на ИЗП има при постоянно затревените площи. С това понятие най-общо се обхващат пасища, мери и ливади. Според терминологията на Министерството на земеделието и храните (2020) тези площи включват: постоянно продуктивни ливади, високопланински пасища, затревени повърхности със слаб продуктивен потенциал и ливади-овощни градини. Последните представляват

постоянни продуктивни ливади с плодни дръвчета, чиято гъстота е от 25 до 100 дървета на ха, за които не се полагат определени грижи (безстопанствени дървета), но се предполага, че плодовете се събират (МЗХ, 2020, стр. 8). Постоянно затревените площи намаляват от началото на разглеждания период до 2014 г. с общо 478 хил. ха, като най-голям спад има през 2013 г. – 266 хил. ха за година. След 2014 г. тези площи остават на относително постоянни равнища.

Увеличението на обработваемите земи се дължи в голяма степен на спада в постоянно затревените площи, но също и на намаляване на площи с други видове насаждения в рамките на ИЗП. За да се даде ясна представа за структурата и тенденциите в българското земеделие е необходимо да се разгледат промените по видове отглеждани култури. Във връзка с това на Фигура 2 са представени промените при останалите видове земи (без обработваемите и постоянно затревените площи) в състава на ИЗП, а именно: семейни градини и различни видове трайни насаждения. Трайните насаждения най-общо се делят на лозя, овощни градини и смесени трайни насаждения.

Фигура 2. Промени в заетостта на площите със семейни градини, овощни насаждения, лозя и смесени трайни насаждения (хил. ха) през периода 2007-2021 г.

Източник: Министерство на земеделието и храните.

Семейните градини са типична форма на натурално земеделско стопанство. Те са характерни за селските райони в България и обикновено са оградени като дворове в селата и други малки населени места. Техните собственици отглеждат земеделска продукция в тях за лично потребление, като случайните излишъци биват продавани. Традиционно голяма част домакинствата в селските райони отглеждат земеделска продукция в такива градини като част от своя поминък.

През анализирания период е налице постоянен спад на тези площи. През 2007 г. семейните градини в страната представляват малко над 25 хил. ха, докато към 2021 г. те са под 14 хил. ха. Намалението им за целия разглеждан период е с около 46%. Предвид местоположението на тези площи – предимно в жилищни зони – те много трудно могат да бъдат преобразувани в обработваеми земи, поради трудността за обработване с тежки селскостопански машини. По-скоро те подлежат на преобразуване в овощни градини или други трайни насаждения. Като причини за низходящата тенденция при тези площи могат да се посочат: обезлюдяването на голяма част от българските села, промяната в начина на живот и наличието на достъпни земеделски продукти в търговската мрежа на дребно. Макар тези градини да нямат значителен принос за цялостното селскостопанско производство, те имат важно микроикономическо значение за домакинствата. Те дават възможност на хората да поемат активно роля по производството на храни, насърчават устойчиви практики и повишават продоволствената сигурност на ниво домакинство.

При трайните насаждения най-голям спад има при лозята – с малко над 50% за целия анализиран период. От 2007 г. до 2014 г. тенденцията при тях е към постоянно намаление – от 104 хил. ха до 53 хил. ха. След 2014 г. промените при лозята са незначителни, но като цяло са низходящи – до 2021 г. те намаляват с още 3 хил. ха. Най-голямото намаление в лозовите масиви е през 2013 г. (със 17 хил. ха), именно когато обработваемите земи бележат най-голям ръст.

Отрицателните промени в размера на площите с лозя съвпадат с положителните промени в размера на обработваемите земи по години. При първите има постоянно намаление до 2014 г., докато при вторите –

постоянно увеличение, след което и двата вида площи се запазват на относително постоянни равнища. Във връзка с това може да се направи извода, че лозята намаляват за сметка увеличението на обработваемите земи. Лозовите масиви обикновено са разположени по периферията на населените места и извън тях. Поради това тяхното изкореняване и преобразуване в обработваеми земи е относително лесно.

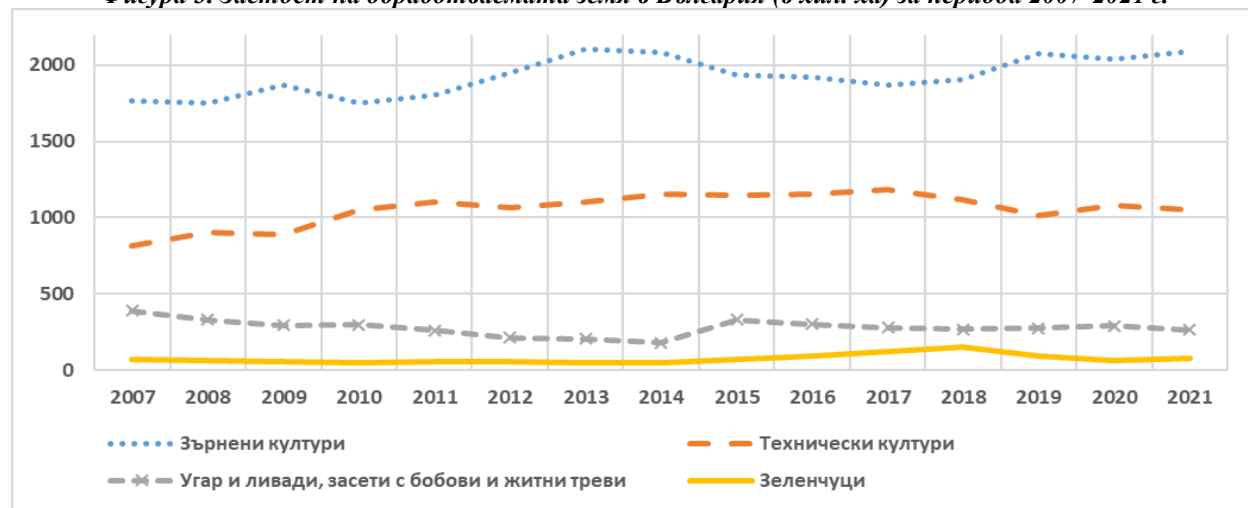
При овощните насаждения динамиката е разнопосочна, като липсва ясно изразена тенденция през периода. Значително увеличение има от 2016 г. до 2018 г., което е с между 5 и 9 хил. ха на година. Това увеличение не може да се отнесе за сметка на лозята, тъй като точно през тези няколко години при последните няма промени. След 2018 г. при овощните насаждения също няма значителни промени. Общо за 15-те разглеждани години площите с овощни насаждения бележат ръст с 15 хил. ха (с 20%).

Площите със смесени трайни насаждения имат най-малък дял сред трайните насаждения. Те обхващат основно ягодоплодни насаждения – ягоди, малини, боровинки, касис и т. н. Динамиката при тях също е разнопосочна по години, но като цяло тенденцията е към намаление. Към 2007 г. тези площи представляват 9.5 хил. ха, докато към 2021 г. те са 6.8 хил. ха. По отношение на тези култури е важно да се отбележи, че тяхното производство в света и в Европа постоянно нараства (Цолова Е., Антонова, В., 2018). Предвид данните за България може да се направи изводът, че при българското земеделие липсва специализация при производството на такива култури.

По отношение на разглежданите по-горе четири вида земи може да се направи извода, че като цяло тенденцията е към тяхното намаляване. Увеличение има единствено при овощните насаждения. Най-голямо намаление е отчетено при лозята, като, предвид тяхната динамиката и тази при обработваемите земи, става ясно, че има тенденция лозовите масиви да се преобразуват в обработваеми площи.

Предвид зависимостта обработваемите земи да се увеличават за сметка намаляването на постоянно затревените площи и лозовите масиви, представлява интерес анализ на структурата на обработваемите земи (Фиг. 3).

Фигура 3. Заетост на обработваемата земя в България (в хил. ха) за периода 2007-2021 г.

Източник: Министерство на земеделието и храните.

Данните показват, че най-голяма дял в обработваемите земи в страната имат зърнените култури – около 60%. Основните отглеждани растителни видове по години са пшеница (около и над 60%) и царевича (между 20% и 30%), като тези две култури формират около 90% от площите, заети със зърнени култури. Необходимо е да се отбележи, че още през 1999 г. и предходните няколко години производството на пшеница представлява около 60% от производството на зърнени култури (Аграрен доклад, 2000, стр. 21).

Динамиката през разглеждания период е разнопосочна, но тенденцията като цяло е към увеличаване на площите със зърнени култури. През 2007 г. представляват 1.776 млн. ха, докато към 2021 г. те са почти 2.1 млн. ха. Те са най-много през 2013 г. (малко над 2.1 млн. ха), когато е отчетено най-голямо намаление при други видове земи със селскостопанско предназначение, като лозя и постоянно затревени площи. През същата година (както беше разглеждано по-горе – Фиг. 1) има най-голям ръст в площта на обработваемата земя, след което размерът се запазва до края на периода без особени промени. От 2014 г. до 2017 г. площите със зърнени култури намаляват плавно, след което отново е налице възходяща тенденция.

На следващо място по заетост на обработваемите земи, са тези с т. нар. „Технически култури“. Те обхващат набор от подгрупи: индустриални (тютюн, хмел, захарно цвекло и др.), маслодайни (слънчоглед, рапица, соя и др.), влакнодайни (памук, лен, коноп и др.), медицински и ароматни култури (МЗХ, 2015). Делът на техническите култури в обработваемата земя на страната варира между 27% и 34 % през годините в анализирания период. В абсолютни стойности на заетата площ промените са разнопосочни през годините, но тенденцията е към нарастване. В началото на периода заетата с тези култури площ е 817 хил. ха, докато към 2021 г. е малко над 1 млн. ха. Основният дял в състава на техническите култури, отглеждани в България, е слънчогледът – около 80%.

На следващо място като размер на заемана площ в обработваемите земи са угарът и ливадите с бобови и житни треви. Тези два вида площи се различават като начин на третиране. Угарът е обработваема земя, която в годината на наблюдение не се реколтира (МЗХ, Аграрен доклад, 2011). Тези земи временно се оставят да починат, което е важно за поддържане на почвеното плодородие и полезните вещества в почвата. Ливадите с бобови и житни треви са временни насаждения, които, освен че служат като фураж, подобряват почвената структура, предпазват от ерозия и имат други положителни ефекти. Общото и при двата вида площи е, че имат положителни екологични ефекти, запазвайки почвения потенциал, поради което в настоящия анализ се разглеждат общо. Тенденцията при тези площи е към намаление, което в действителност се дължи единствено на намалението на площите, оставяни под угар. Те намаляват постоянно до 2014 г. През 2015 г. има увеличение, след което отново е налице постоянно намаление. През 2007 г. угарите и ливадите с бобови и житни треви представляват 387 хил. ха (съответно по 291 и 96 хил. ха) (Аграрен доклад, 2007), докато през 2021 г. те са 265 хил. ха (съответно по 138 и 127 хил. ха). На практика намалението е единствено при угарите, които намаляват с 154 хил. ха. При ливадите с полезни треви е налице дори увеличение с 30 хил. ха през обхванатия период. Следователно едва ли може да се говори за някаква цикличност, свързана с устойчиво земеделие. Обработваемите земи се увеличават през периода, което означава още по-голям относителен спад на угарите и ливадите с полезни треви в сравнение с промените в абсолютните им стойности. Намаляването на площите, чиято цел е да запазват почвения потенциал, означава увеличаване интензивността на използване на обработваемата земя.

Най-малки площ в обработваемите земи в страната заема зеленчукопроизводството (картофи, варива и пресни зеленчуци). Земите с тези култури през повечето години от разглеждания период са между 50 и 70 хил. ха, което представлява около и под 2% от обработваемите земи. За сравнение през 1999 г. зеленчуковите култури заемат 4.5% от обработваемите земи. През анализирания 15-годишен период от 2016 г. до 2018 г. се наблюдава увеличение на площите със зеленчуци, след което намаляват на равнищата от преди 2016 г. Макар в България да има благоприятни условия за зеленчукопроизводство, данните показват, че то не е особено желано сред земеделските производители. Причина за това може да се търси най-вече в неговата трудоемкост.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализът на използването земите със селскостопанско предназначение в България от 2007 г. до 2021 г. разкрива няколко важни тенденции и фактори, влияещи върху развитието на земеделието в страната:

- Налице е обща стабилност на ИЗП. Въпреки отчетливото намаляване на необработваната земя, която излиза от състава на площта със селскостопанско предназначение, ИЗП в България остава относително стабилна през периода.
- Най-значителното абсолютно намаление на земеделска земя се наблюдава при постоянно затревените площи, които са намалели с почти 480 хиляди хектара от 2007 г. до 2014 г. Това намаление може да се отдаде на фактори като урбанизация и промени в земеползването. След 2014 г. няма изразена тенденция към по-нататъшно намаление при тези земи.
- Най-забележим относителен спад има при лозята, които са намалели наполовина през периода. Спадът е по-силно изразен до 2014 г., но до края на периода тенденцията продължава да е низходяща. Това може да има негативни последици за винопроизводството и винарската индустрия в България.
- Отчетен е ръст при овощните насаждения и обработваемата земя. Овощните насаждения се увеличават с около 20%. Най-значителен растеж се наблюдава при обработваемата земя, главно поради намаляването на постоянно затревените площи и лозята.
- Сред обработваемата земя преобладават зърнените и техническите култури – главно пшеница и слънчоглед. Това отразява важността на тези култури в земеделския сектор на България.

- Зеленчуците имат ограничена роля в българското земеделие през целия изследван период. Техният дял от обработваемата земя е незначителен, което показва потенциални възможности за по-нататъшна диверсификация и развитие в тази област.

В заключение, промените в използването на земеделската земя в България от 2007 г. до 2021 г. показват сложно взаимодействие на фактори, включително урбанизация, промени в използването на земята и промени в предпочитанията за култури. Докато някои площи, като лозята и постоянно затревените площи, претърпяват спад, при други, като обработваемата земя и овощните насаждения, е налице растеж. Тези тенденции предполагат необходимостта от продължаване на анализите и адаптирането в българското земеделие за осигуряване на устойчиво развитие и икономическа жизнеспособност.

ЛИТЕРАТУРА

- МЗХ. (2000). *Аграрен доклад*. София: Министерство на земеделието и храните. Изтеглено на 22 юни 2023 г. от <https://www.mzh.government.bg/bg/politiki-i-programi/otcheti-i-dokladi/agraren-doklad/>
- МЗХ. (2007). *Аграрен доклад*. София: Министерство на земеделието и храните. Извлечено от <https://www.mzh.government.bg/bg/politiki-i-programi/otcheti-i-dokladi/agraren-doklad/>
- МЗХ. (2011). *Аграрен доклад*. София: Министерство на земеделието и храните. Извлечено от <https://www.mzh.government.bg/bg/politiki-i-programi/otcheti-i-dokladi/agraren-doklad/>
- МЗХ. (2015). *Аграрен доклад*. София: Министерство на земеделието и храните. Извлечено от <https://www.mzh.government.bg/bg/politiki-i-programi/otcheti-i-dokladi/agraren-doklad/>
- МЗХ. (2015). *НОМЕНКЛАТУРА НА КУЛТУРИТЕ ЗА КАМПАНИЯ 2015*. София: Министерство на земеделието и храните. Изтеглено на 21 юни 2023 г. от <https://www.mzh.government.bg/bg/uslugi/dokumenten-portal/>
- МЗХ. (2020). *Аграрен доклад*. София: Министерство на земеделието и храните. Извлечено от <https://www.mzh.government.bg/bg/politiki-i-programi/otcheti-i-dokladi/agraren-doklad/>
- МЗХ. (2020). *БАНСИК: окончателни резултати за заетостта и използването на територията на България през 2020 год*. София: Министерство на земеделието и храните. Изтеглено на 18 6 2023 г. от chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2020/12/22/ra_381_publicationbancik2020.pdf
- МЗХ. (2021). *Аграрен доклад*. София: Министерство на земеделието и храните. Извлечено от <https://www.mzh.government.bg/bg/politiki-i-programi/otcheti-i-dokladi/agraren-doklad/>
- МЗХ. (2022). *Аграрен доклад*. София: Министерство на земеделието и храните. Извлечено от <https://www.mzh.government.bg/bg/politiki-i-programi/otcheti-i-dokladi/agraren-doklad/>
- Цолова Е., & Антонова, В. (2018). Ягодоплодните култури - състояние и тенденции при производството им. *Растителна защита*, 3. Извлечено от <https://www.plant-protection.com/article/807>